

TEORIJA KNJIŽNEGA JEZIKA*

Teorija knjižnega jezika je v okviru vsega jezikoslovnega raziskovanja sicer mlada disciplina, vendar je filozofsko preučevanje v širokem pomenu besede že od začetka upoštevalo predvsem knjižna sporočila. Sprva je bila prav jezikoslovna razlaga takih sporočil, ki so zaradi svoje starosti postajala v tem in onem nerazumljiva (npr. Rigveda, Homer ipd.), pozneje pa prizadevanje, da bi knjižna sporočila, govorna ali pisana, dosegla primerno slogovno raven, tj. da bi zadoščala stilističnim idealom, ki jih lahko strnemo v pojem »elegantia sermonis« (eleganca besede). Tretja smer zanimanja za jezik pa si je prizadevala ugotoviti določena pravila (danes bi rekli kodifikacijo), ki jih mora upoštevati uporabnik jezika. S tega stališča lahko torej po pravici rečemo, da je filološko delo ob knjižnem jeziku zelo staro, čeprav je dolgo imelo neko skupno slabost: ni ločilo knjižnega jezika od jezika nasploh.

Vse to pa je bilo predznanstveno obdobje, ker se je jezikoslovje kot znanost — kakor je dobro znano — začelo šele s koncem 18. in začetkom 19. stoletja. Razvijalo se je kot ena izmed zgodovinskih znanosti in v 19. stoletju vedno bolj poudarjalo odkrivanje in določanje jezikovnega razvoja ter zakonitosti tega razvoja. V okviru te zgodovinske šole se je knjižni jezik postopoma umikal na obrobje razprav. Na začetku znanstvenega jezikoslovnega raziskovanja je bil predmet preučevanja prav knjižni jezik, kmalu pa se je to preučevanje vse bolj obračalo k preteklim obdobjem jezika, in je bil knjižni jezik, posebno novi, v precejšnji meri podcenjevan. Tedanje jezikoslovje je proglašalo, da je predmet njegovega raziskovanja »naravni« jezik, medtem ko so imeli knjižni jezik za umetno tvorbo. (Tedad je antinomija »naravni—umetni« jezik imela sicer drugačen pomen, kot ga ima v današnjem modernem jezikoslovju, ko nam je umetni jezik logično-matematični jezik, naravni jezik (oz. jeziki) pa tisti, ki jih poznamo iz izkušnje.)

Za to, da bi sodobni knjižni jezik postal enakovreden predmet znanstvenega raziskovanja, je bilo treba spremeniti osnovno metodologijo in načela jezikoslovnega raziskovanja. Treba se je bilo z ene strani postaviti na stališče funkcionalnosti, tj. si zastaviti vprašanje, čemu jezik sploh služi tudi v konkretnih jezikovnih sporočilih in s kakšnim namenom ter v katerih položajih ga uporabljamo. Z druge strani pa je moral postati predmet jezikoslovnega raziskovanja ne samo razvoj jezika, temveč tudi njegovo določeno stanje, morala se je uveljaviti antinomija — danes čisto običajna — med diahroničnim (raznodobnim) in zlasti sinhroničnim (istodobnim) pogledom na jezik, ki posveča pozornost sodobnemu jeziku. Sinhronična metoda pa seveda ne pomeni, da je njen predmet le sodobni jezik, temveč samo stanje jezika v istem obdobju. Vendar je popolno poznanje jezikovne resničnosti za sinhronično raziskovanje predvsem v sodobnem jeziku. Šele ta nova načela so omogočila graditev realne teorije knjižnega jezika. Ta teorija je knjižni jezik napravila za poseben pred-

* Predavanje na filozofski fakulteti ljubljanske univerze 16. 5. 1969. Ta prevod je popravljena verzija češkega izvirnika, ki izide v časopisu Naše řeč 52/1969 in v zborniku Kultura českého Jazyka v Ljuberci 1969.

met jezikoslovnega raziskovanja in dala objektivna merila za določitev njegove kakovosti. Ta razvoj se je v jezikoslovju pripravljaj od prvih desetletij 20. stoletja, izkristaliziral pa se je na Češkoslovaškem približno pred 40. leti. To prvo izkristaliziranje teorije knjižnega jezika je razodevalo stališče, da je knjižni jezik posebna avtonomna oblika narodnega jezika kot jezikovne celote.

To posebnost knjižnega jezika so ob prvih začetkih tega nauka imenovali njegovo »avtonomnost« (samostojnost). Poudarjala se je različnost knjižnega jezika v primeri s preostalo jezikovno celoto. To poudarjanje samosvojesti knjižnega jezika v okviru jezikovne celote je bilo v določeni meri res pretirano¹, kakor si tudi sicer vsaka nova teorija ob svojem nastopu prizadeva pokazati svojo bistveno in opazno različnost v primeri z dotlejšnjimi postopki. Vendar je posebnost knjižnega jezika za nas eno njegovih bistvenih znamenj. V čem vidimo to *posebnost knjižnega jezika*?

Tukaj se usojam vrniti k svoji stari formulaciji, ki sem jo podal (na prvem kongresu srednješolskih profesorjev) l. 1929, torej ravno pred 40 leti², ne da bi upošteval temperamentna razpravljanja iz 30-tih let, do katerih je prišlo na Češkoslovaškem med člani Praškega jezikoslovnega krožka in starejšimi puristi, k formulaciji namreč, da je posebna značilnost knjižnega jezika v njegovih bogatejših, bolj vsestranskih nalogah, ki rastejo iz večje in širše funkcionalne razčlenjenosti knjižnega jezika. Druga značilna poteza knjižnega jezika pa je za-vestnejše in obveznejše razmerje do norme. Obe ti značilnosti sta v bistvu kolikostni, ne kakovostni, vendar na meji spremembe kolikosti v kakovost. Moram pa še danes priznati, da sta to bistveni znamenji knjižnega jezika. Izhajata namreč iz osnovne naloge knjižnega jezika, tj. iz dejstva, da je to jezik skupnega izražanja in sporočanja celotne skupnosti kakega naroda. Naloge knjižnega jezika so utemeljene s potrebami te narodne skupnosti, določene so torej tudi družbeno. Tu že vidimo, da vsako raziskovanje knjižnega jezika vsebuje tudi določene sestavine družboslovnega spoznanja in vrednotenja splošnih in konkretnih nalog knjižnega jezika.

Tema dveh glavnima posebnima značilnostima knjižnega jezika moramo dodati še nadaljnje tri. Prva izmed njih je v tesni odvisnosti z že omenjenima. Če je knjižni jezik posebna oblika izražanja in sporočanja, lastna določeni celoti, za opravljanje njegove kulturne in družbene vloge in potrebe, izhaja iz tega tudi naslednja važna naloga ali vloga knjižnega jezika, namreč reprezentativna, predstavniška, *narodno predstavniška vloga* knjižnega jezika (ali kot pravijo nekateri raziskovalci — »prestizna« vloga). K tej vlogi knjižnega jezika se bomo še vrnili, je pa razumljivo, da je ni mogoče ne upoštevati, čeprav ji tedaj, pred 40 leti, nastopajoča nova teorija knjižnega jezika ni posvečala zadostne pozornosti. Naslednji dve značilnosti pa sta: prvo vsebuje že samo pojmovanje »knjižni jezik« (langue littéraire), literaturny jazyk ipd.). Gre namreč

¹ Ta nazor sem že modificiral v članku K funkčnemu rozvrstvení spisovného jazyka (K funkcijski razčlenitvi knjižnega jezika) iz leta 1942 (izšel v Casopisu pro moderní filologii 28, str. 409 in sl.) in v mojih Študijah o knjižnem jeziku (Studii o spisovném jazyce), Praga 1963, str. 60 in sl., kjer govorim o »hierarhičnem razmerju (knjižnega jezika) do zadevne jezikovne celote«, str. 62.

² Funkce spisovného jazyka, predavano na 1. kongresu češkoslovaških profesorjev filozofije, filologije in zgodovine, 3.—7. aprila 1929, in natisnjeno z majhnim aparatom v navedenih Študijah . . . , str. 11—18. — These Pražského lingvistického kroužku v Travaux du Cercle linguistique de Prague I, 1929, str. 7 in sl., posebno pa str. 27—29. Diskusijska predavanja iz l. 1932 v zborniku Spisovná čeština a jazyková kultura (Praga 1932), tam tudi moj članek Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura (Naloge knjižnega jezika in njegova kultura), str. 32—84, ponatisnjeno v navedenih Študijah . . . , str. 30—59; v njih je tudi vrsta drugih mojih člankov o splošnih in konkretnih vprašanjih knjižnega jezika.

za jezik književnosti, predvsem leposlovja. Ta vloga je zastopana že v bogati lestvici glavnih vlog knjižnega jezika, vendar jo hočemo še posebej poudariti. Zakaj? Zato, ker ima jezik v leposlovju ne le vlogo izražanja in sporočanja, temveč je tudi ustvarjalni činitelj, sestavina umetnostne zgradbe, strukture besedne umetnine. Pri izražanju znanstvenih ali strokovnih pojmov je prvi namen jezikovna izrazitev vsebine, v leposlovju pa je jezikovno izražanje prav notranja sestavina tudi estetske zgradbe dela. Lahko bi mi oporekali, da ima jezik to tvorno vlogo nasploh v svoji splošni vlogi spoznavanja in oblikovanja našega mišljenja. Vendar v bistvu le zmeraj lahko ločimo jezikovno obliko in vsebino (saj pri obliki in vsebini lahko govorimo samostojno o njuni kakovosti, saj sta tako vsebina kot oblika dela boljši ali slabši), pri leposlovnem ustvarjanju pa je razmerje vsebine in oblike samo dialektično, ker sta obe ti dve plati v leposlovnem delu neločljivi.

Druga značilnost, ki je za najširšo javnost, posebno pa v zgodovinskem razvoju, bila zmeraj precej pomembna, je vsebovana v češkem izrazu »spisovný jazyk« (to je prevod nemškega izraza Schriftsprache /po slovensko bi bilo dobesedno »pisni jezik«/). Ena temeljnih oblik knjižnega jezika je njegova *pisna podoba*. S stališča današnjega knjižnega jezika zares imenitna značilnost knjižnega jezika. Dandanašnji je sploh težko ločiti pisno podobo (oz. »pisnost«) od pojma knjižni jezik. Če analiziramo predstavo besednih sredstev s psihološkega stališča in če si hočemo besedo zares predstavljati, je njena optična podoba, ne bom rekel zmeraj, vendar zelo pogosto podlaga te predstave. Iz tega izhaja, zakaj se tako nerado sprejemajo pravopisne spremembe. (Če so učitelji, zlasti nižješolski, do takih sprememb po pravilu nezaupljivi, je širša javnost navadno proti njim.) Zakaj? Zato, ker se optična podoba, povezana z jezikom, s predlaganimi spremembami ruši. Mi smo sicer res stalno poudarjali in moramo poudariti tudi tukaj, da se knjižni jezik ne le piše, temveč tudi govori v vseh svojih kulturnih vlogah in da to velja tudi za sedanost (in za sedanost celo bolj kot za dobo pred 50 ali 40 leti, ker si je danes govorni jezik med množičnimi sredstvi obveščanja pridobil precej pomembno mesto). In če pogledamo razvoj knjižnih jezikov, vidimo, da je imela *govorna podoba* knjižnega jezika tudi v preteklosti pomembne posebne splošno kulturne naloge in da je — kot vemo iz zgodovine knjižnih jezikov — govorna kulturna podoba bila pogosto pred pisno.³ Ob teh zgodovinskih razgledih se sicer ne želim zadrževati, hočem pa vendar poudariti dejstvo, da knjižnega jezika ne moremo omejevati na njegovo pisno obliko, kakor jo je sicer težko od njega ločiti.

Ob tem bi hkrati rad opozoril na neko stvar — ne da bi se hotel zatekati k zgodovinskemu razvoju jezika — da namreč podobe današnjega knjižnega jezika, kot si jo delamo, pa tudi ne njegove definicije, veljavne za sedanost, ne moremo neposredno in brez ostanka prenašati na pretekla obdobja. Že npr. razmerje pisanega in govorjenega jezika se je spreminjalo med razvojem, spreminjali so se njegovi nosilci in naslovniki. Če danes govorimo o knjižnem jeziku kot o skupnem izražanju in sporočanju v dani narodni celoti, se moramo zavdati, da so bila obdobja, ko se knjižni jezik še zdaleč ni tikal tako celotne socialne razčlenjenosti dane družbe in da je imel v njej precej izjemen položaj.

³ Prim. moj članek K obecným vývojovým zákonitostem spisovných jazyku (K splošnim razvojnim zakonitostim knjižnih jezikov), v zborniku Csl. přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů v Moskvě, Praga 1958, str. 48 in sl. (ponatisnjeno v Studijah..., str. 91 in sl., kjer opozarjam tudi na svoje druge članke o teh vprašanjih).

Če gledamo na knjižni jezik predvsem s stališča njegovih nalog in s stališča nosilcev knjižnega jezika, ki so bili v preteklosti omejeni, ne pa s stališča naslovnikov, in če sprejemamo njegovo izjemnost v preteklosti, bi lahko prišli do sklepa, da tako nalogo ni treba, da bi jo izvrševal samo lastni narodni jezik, temveč da so bili tudi mednarodni jeziki, ki so opravljali vse te naloge. In opravljali so jih dobro. Če ostanemo samo na področju Evrope, je bil za velik del Evrope, pa celo tudi zunaj evropskih mej, tak mednarodni jezik grščina, pozneje pa v precejšnjem delu evropskih dežel dolga stoletja latinščina, na precejšnjem delu slovanskega ozemlja pa stara cerkvena slovanščina in podobno. Seveda je ta delna mednarodnost po eni strani pospeševala hitrejšo in ozemeljsko obsežnejše sporočanje, zagotavljala veliko širši doseg sporočila. Po drugi strani pa je bila tu velika razlika med nosilcem jezika in njegovim naslovnikom in četudi so bili v starejšem obdobju nosilci knjižnega jezika v določeni meri družbeno omejeni, je vendar precejšnja razlika, če je to vloga kulturnega jezika imel domači, recimo moderno, narodni jezik ali pa mednarodni. Pri mednarodnem jeziku, npr. pri latinščini in drugih, je bil doseg pri naslovnikih v grobem enak z njegovimi nosilci, pri domačem jeziku pa so bili — teoretično vzeto — naslovniki neomejeni, konkretna omejenost pa bolj odvisna od vsebine sporočila kot od same jezikovne oblike.

Vidimo torej, da je zahteva izražanja in dosega sporočanja pri mednarodnem jeziku res imela svoje prednosti, imela pa je tudi svoje slabe strani glede razumljivosti, dostopnosti vsem slojem članov narodne celote. Ob postopni krepitvi narodne zavesti je seveda moral nastopiti kot tekmecek takemu mednarodnemu jeziku domači, narodni jezik in je zmeraj bolj postajal, kot sem že omenil, predstavnik narodne celote, saj je jezik ena izmed značilnosti, po kateri se narod loči od naroda.

S tem smo dospeli do prve antinomije, tj. do mednarodnosti in narodnosti, do mednarodnih in narodnih prvin.⁴ Ko tu govorim o prvinah, to nasprotje zožujem. Zanemarjam tudi dejstvo, da so mednarodni jeziki stari in da so stalni tudi poskusi dobiti nove. Tako prav v sedanjem času spet narašča težnja k skupnemu mednarodnemu izražanju. Uresničuje se na dva načina. Na eni strani obstajajo jeziki, ki si prizadevajo za prestiž mednarodnosti ali pa se jim le-ta preprosto priznava — vendar se to naše teme ne tiče —, po drugi strani pa se v vsakem jeziku, posebno pa v knjižnem, uveljavlja antinomija med mednarodnimi in domačimi prvinami. Ta boj med mednarodnimi in domačimi prvinami je v jeziku stalen. V tem je določena antinomija znotraj vsakega knjižnega jezika, ki ima tudi svoje staro izročilo in se spreminja, saj prav naša doba spet precej poudarja omogočanje mednarodnega sporazumevanja in mednarodne izraze. Tako smo na eni strani pričue tega, da v 19. in 20. stoletju narašča število domačih knjižnih jezikov, znotraj že obstoječega knjižnega jezika se razvija težnja po izražanju z domačimi jezikovnimi sredstvi, medtem ko se na drugi strani spet uveljavlja stalno prizadevanje za uporabo mednarodnih jezikovnih sredstev.

Druga antinomija v knjižnem jeziku je razmerje med *natančnostjo in dognanostjo* izražanja in med potrebami izražati nove pojme in stvari, pa tudi med prizadevanjem, da se ohranijo določene *tradicionalne* prvine jezika, tj. da se ohrani njegova stabilnost. Obe ti dve težnji sta v knjižnem jeziku docela

⁴ O teh »nasprotnih težnjah« govorim v članku Naloge knjižnega jezika ..., str. 35–39 (ponatis v Studijah ..., str. 32–34).

upravičeni. Tako knjižni jezik, če hoče dobro izvrševati svoje naloge, ki mu jih postavlja družba, v skladu z značilnostmi teh nalog seveda najprej teži k natančnemu izražanju, ali recimo vsaj k adekvatnemu (natančnost je višja stopnja adekvatnosti) — k temu se še povrnemo. Poleg tega je knjižni jezik stalno pred novimi in novimi nalogami kako izraziti nove pojme, nove stvari, njihovo novo pojmovanje. Tako spopolnjevanje jezika utemeljuje torej adekvatnost izražanja in ta nova jezikovna sredstva vse to še odražajo v jeziku. Nasproti temu pa deluje stabilnost knjižnega jezika kot njegova immanentna značilnost, kajti knjižni jezik mora ohranjati določeno tradicionalno ustaljeno obliko. In tako se proti novim prvinam med govorečimi pogosto pojavlja odpor, kajti če se začne premikati del jezikovnih sredstev, se uporabnik jezika včasih čuti nekako prizadetega ali za nekaj osiromašenega, ker se v jeziku naenkrat pojavljajo sredstva, predvsem besedna, ki so mu nerazumljiva ali tuja. (S tem prihajam do tretje antinomije, do antinomije med racionalnostjo (razumskostjo) in emocionalnostjo (čustvenostjo) jezika, h katerima se še povrnemo.) Seveda tako stalnost kot sprejemanje novih prvin spadata predvsem k razumski sestavi jezika, vendar kljub temu stabilnost ne manjka niti čustveni vsebini, kolikor jo pojmuje kot subjektivno ohranjanje (s spremnim odporom nasproti novostim). Če pa pogledamo na stanovitnost s stališča glavne podstave knjižnega jezika, je stanovitnost temeljna immanentna značilnost knjižnega jezika, kot predpogoj njegove razumljivosti pridapa razumski sestavi.

Seveda se te antinomije v knjižnem jeziku izravnava, pa tudi vrednostna merila, h katerim se še vrnemo, si morajo prizadevati za izravnavo teh nasprotij, za njih ravnotežje. Jasno je, da različne družbene razmere narodnih celot dajejo v raznih obdobjih prednost eni ali drugi strani. Razumljivo je, kakor sem že velikokrat povedal, da so narodni jeziki, ki nikoli niso dvomili o svojem obstanku, nasproti mednarodnim prvinam zmeraj strpnejši kot jeziki narodov, ki se znajdejo v položaju, da se bojujejo za svoj obstanek, za svojo samostojnost. Toda tudi tak bojujoči se jezik, če doseže določeno večjo stanovitnost in če se njegovi uporabniki zavedajo, da jezik dobro opravlja svoje naloge, postane nasproti tem tujim prvinam veliko strpnejši kot v obdobjih večje ali manjše nevarnosti. Glede antinomije novosti in stanovitosti je jasno, da gre tu zares za notranji boj in za nujnost izravnave, za kar je zelo primeren Mathesijev izraz »prožna stabilnost«⁵ (prožna stanovitnost). Knjižnemu jeziku je potrebna stanovitnost, potrebna pa mu je tudi prožnost, ker bi sicer stagniral, tj. zastal v svojem razvoju. Knjižni jezik pa, ki bi razvojno zastal, bi postal mrtev. Če pa pojmuje knjižni jezik kot živi sodobni jezik, ki mora ustrezati tudi novim nalogam in potrebam, potem ne more zastati v svojem razvoju, temveč se mora prenesto razvijati.

Tretja bistvena antinomija v jeziku je, kot že nakazano, antinomija med razumskim in čustvenim.⁶ V bistvu je jasno, da težnja po internacionalnosti, po natančnosti izražanja in izvrševanja novih nalog izhaja bolj iz razumskosti, težnja po ohranjanju izročila pa iz čustvenosti, ki ni le subjektivna, ampak

⁵ V. Mathesius, O požadavku stability ve spisovném jazyce (O zahtevi stabilnosti v knjižnem jeziku), v navedenem zborniku Spisovná čeština a jazyková kultura, str. 14, posebno pa str. 17 (ponatisnjeno v zbirki člankov V. Mathesiusa Čeština a obecný jazykozpyt (Praga, 1947, str. 415, posebno pa str. 419).

⁶ Primerjaj posebno referat Fr. Daneša Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyků (sociolingvistični prispevek), v zborniku Čsl. přednášky pro VI. mezinár. sjezd slavistů v Praze (Praga 1968, str. 119 in sl.).

tudi intersubjektivna. Seveda s tem ne mislim popolnoma izključiti možnosti, da ima lahko tudi prizadevanje za novosti, za mednarodnost ipd. pogosto tudi svoje čustvene prvine.

Sedaj bi se hotel vrniti še k tistemu, kar sem zgoraj imenoval bogatejši spored nalog in bogatejšo funkcionalno *razčlenitev* knjižnega jezika, in k temu, zakaj sem *normo* knjižnega jezika imenoval trdnjšo, zavestnejšo in bolj obvezno. Glede na *funkcionalno razčlenitev* knjižnega jezika me je skoraj sram ponavljati danes že tako rekoč šolsko delitev. Vendar se tega ne morem docela ubraniti, ker določena dejstva še veljajo ne glede na to, da so bila izrečena že pred desetletji. Naravno je, da je to pojmovanje funkcionalno stilističnega ločevanja knjižnega jezika dospelo v šolo v precej poenostavljeni obliki (vsak šolski učbenik do neke mere poenostavlja). Zavedati se moramo, da če spoznavamo resnično kompliciranost knjižnega jezika kot celote, njegove notranje stilne razčlenjenosti ne moremo presojati samo po enem merilu, ampak je treba več meril in ni mogoče najti klasifikacije, ki bi bila enodimenzionalna, pa tudi dvodimenzionalen prostor bi bil nezadosten; skoraj bi lahko rekli, da bi bilo treba imeti več kot trodimenzionalni prostor, da bi zaobjeli vso to kompliciranost. Danes že tradicionalno je torej razločevanje po osnovnih, lahko bi rekli kompleksnih nalogah ali pa kompleksih nalog, funkcij ali vlog: vloga čisto razgovorno sporočilna, v kateri prevladuje seveda govorna oblika, vloga strokovnega sporočanja (strokovnih nalog), pri katerem imam še vedno za koristno razločevati splošni strokovni jezik (sem gre tudi jezik žurnalistike) in znanstveni jezik, in nazadnje kompleksno vlogo umetnostnega jezika. Vendar bi rad opozoril na to, da ta najosnovnejša shematična delitev, kjer je glavno merilo določena skupina nalog, sega tudi v ustroj (strukturo) jezikovnih sredstev, posebno pa v način njihove uporabe v konkretnem sporočilu. Tako na začetku svojega dela na tem področju sem narisal skico, ki vsebuje tak strukturalni pogled na konkretno jezikovno sporočilo, in jih želim tu ponoviti v glavnih potezah.⁷

V prvem, tj. v razgovornem stilu, gre za enotno pomensko ravnino, za sorazmerno svobodno razmerje leksikalnih enot, za nepopolno izražanje, katerega razumljivost je podana tudi s položajem (situacijo) in z določenim konvencionalnim načinom izražanja. V drugem jezikovnem stilu je pomenska ravnina prav tako enotna, in sicer tako v strokovni vlogi kot v znanstveni, vendar je v strokovnem jeziku razmerje leksikalnih enot do tega, kar je treba izraziti, določeno s konvencijo, katere cilj je beseda-termin, pri znanstvenem jeziku pa teži k natančnosti in k besedi-pojmu. Sporočilo je v obeh stilih popolno, v strokovnem stilu — bi lahko rekli — sorazmerno popolno, v znanstvenem vsaj idealno popolno. Pri strokovnem stilu gre za določenost, dano z avtomatizirano strokovno konvencionalnih izrazov (strokovni izrazi in formulacije), pri znanstvenem pa je dana z natančno definirano in kodificirano avtomatizacijo. Od teh jezikovnih stilov se precej loči umetnostni jezik, pri katerem je semantična ravnina komplicirana, razmerje izražalnih enot do izražanja, in prav tako popolnost in jasnost sporočila, pa odvisna od docela druge zakonitosti, nahajajoče se v strukturi umetnine. To tukaj lahko le nakažem v grobih potezah, toda pri tem hočem pokazati, da pri tej temeljni delitvi knjižnega

⁷ Prim. v mojem članku *Ūkoly spis. jaz.*, str. 68 in sl., in v *Študijah ...*, str. 50 in sl.

jezika na zvrsti ne gre le za naloge, temveč za razlike v samem ustroju jezika in konkretnih oblik sporočanja, v funkcioniranju jezika.

Seveda je več meril za določitev stilnih zvrsti knjižnega jezika, posebno če nam jezik ni samo sistem, ampak tudi potek (proces). Ta merila izhajajo iz položaja (ali gre za zasebno ali javno sporočilo), iz oblike (ali gre za pisni ali govorni jezik), iz določenih konvencionalnih oblik (ali gre za preprosto kratko obvestilo ali za širše razpravljanje, ali gre za knjigo ali kratek članek itd.). Prav vsa ta merila nam delajo členitev jezika na stilne zvrsti več-dimenzionalno.

Bistvena značilnost knjižnega jezika v njegovem razvoju, ki odseva tudi v tem razločevanju zvrsti, je — kot sem že prej povedal — *intelektualizacija* knjižnega jezika (lahko bi govorili tudi o njegovi racionalizaciji). Gre za lestvico razumljivosti, jasnosti, določenosti, natančnosti. Intelktualizacija v knjižnem jeziku prav tako daje merilo za stopnjo njegovega razvoja, pa tudi merilo za njegovo vrednotenje. Minimalno merilo s tega intelektualizacijskega stališča je adekvatnost sporočila; to je po eni strani prva stopnja, vendar hkrati tudi temeljna, zakaj adekvatnost sporočila je pravzaprav odgovor na to, ali je jezik (ali jezikovno sporočilo) izvršil svojo nalogo, svoj cilj, ali pa ga ni. Toda na vsej lestvici od adekvatnosti pa do natančnosti, ki jo zahtevamo od jezika, stremerečega k znanstvenemu cilju, se pojavlja postopoma vse močnejša intelektualizacija. Tako je torej intelektualizacija v razvoju in pri vrednotenju knjižnega jezika važna sestavina.

Po drugi strani seveda ne smemo misliti, da gre v jezikovnem sporočilu samo za intelektualizirani jezik, ki bi deloval z ustaljenimi strokovnimi izrazi, z ustaljenimi formulacijami in z ustaljenimi skladenjskimi vzorci, torej navsezadnje s konvencijo, z zmehaniziranimi in celo avtomatiziranimi sredstvi (v izjavah in definicijah). Tu je tudi nasprotna usmerjenost, ki sem jo imenoval *aktualizacija* in ki jo lahko imenujemo tudi *deavtomatizacija* (ali z različnimi drugimi opisi). Ali pa da se, narobe, kaka jezikovna konvencija razvija, bolje povedano — spreminja in pretvarja. Ko jezik svoje konvencije ne bi mogel spreminjati, bi bil — recimo tako — zelo suh. Izključeval bi pravzaprav vsak dovtip, vsako besedno igro, jezikovno upodobitev vsakršnega umetnostnega dela, pa tudi vsakršno živost sporočila, končno morda tudi znanstvenega. Ti dve avtomatični sestavini, tj. avtomatizacija in deavtomatizacija, konvencija in novost v jeziku, sta in morata biti.

Ko govorimo o intelektualizaciji in adekvatnosti ter celo o natančnosti sporočila, se seveda razume, da se giblujemo na področju razumskosti. V bistvu gre za problem, da bi se izražanje in sporočanje oziroma sprejemanje sporočil ne razločevalo, pri tem pa je merilo racionalnosti zelo važno.

Vendar je vseeno tako s stališča govorečega kot s stališča poslušalca še problem kako izraziti in sporočiti tudi individualno predstavo govorečega, tudi tisto, kar hoče izraziti individualno. Torej lahko govorimo o duševnem odnosu govorečega in o duševnem odnosu poslušalca. Če pa govorimo o takem stališču govorečega in poslušalca, se moramo zavedati, da smo na področju tako individualne psihologije kot na področju psihologije množice, saj v resničnosti samo individualno izražanje govorečega ne more biti tako individualno, da bi prenehalo biti obvestilo, oz. da gre vendar za to, da bi poslušalec sporočilo lahko sprejel z istim pomenom, s kakršnim je bilo izrečeno.

Tukaj torej spet vidimo, kako so jezikovna sporočila z ene strani — imenoval sem jo intelektualno, lahko pa bi jo tudi racionalno — podložni tudi razčlembi jezika poleg čisto jezikoslovne, z druge strani pa tudi dušeslovni. Res so tudi na tej drugi plati racionalne sestavne, vendar imajo v njej zelo pomembno vlogo čustvene sestavine.

Ko na jezik sploh gledamo z znanstvenega stališča, predvsem pa na knjižni jezik z njegovo bogato lestvico posebnih nalog, ki dosega svoj vrh v jezikovnem znanstvenem stilu, se razume, da je njegovo vrednotenje v precejšnji meri odvisno od racionalnega merila, namreč od merila adekvatnosti. In teorijo knjižnega jezika, kot je bila zgrajena ne le na Češkem — vendar je bil prispevek praške šole zanjo dovolj bistven — vendar precej določajo racionalna merila. Lahko odkritosrčno, kritično priznamo, da je ta teorija do neke mere zanemarjala emocionalno sestavino sporočila. Seveda, če jezikoslovna znanost hoče spoznavati jezik kot celoto v vsej širini, se mora ozirati tudi na čustvene sestavine. Emocionalne sestavine niso samo v procesu govorjenja, temveč posegajo do samega jezikovnega sistema, čeprav je sistem jezika kot sistem v svojem jedru seveda razumski. Ima pa tudi emocionalne sestavine, ki sistem na določen način pravzaprav motijo. Da bo to jasnejše, navedimo šolsko preprost primer: velelnik *piši*. Kje je agens tega povelja? Torej je običajno razmerje osebek in povedek, agens in akcija tu nekako moteno. Lahko rečemo, da gre za 2. osebo (tj. za osebo, ki jo ogovarjamo), vendar je to tudi poziv, ki izraža spodbudo govorečega k dejanju: tako je pojem agensa tu razdvojen. Tega tu ne moremo obravnavati do vseh podrobnosti, vendar je res, da imamo v jeziku sestavine, ki racionalnost sistema lahko rušijo. Jasno pa je tudi, da čustvene sestavine veliko bolj kot v sistemu samem stopajo v ospredje v govornem procesu, v načinu uporabe jezikovnih sredstev. In ko bi se spet vrnili k temeljni lestvici tistih kompliciranih nalog jezika, jih bo v nekaterih razmerah včasih več, včasih manj, toda v bistvu obstaja s tega stališča v določeni meri klimaks in antiklimaks. S tem pa nočem reči, da je občevalna vloga, razgovorni jezikovni stil, samo čustvena — to bi pomenilo potvorbo jezikovne resničnosti. Enako bi rad posvaril pred nazorom — ta je dandanašnji sicer že opuščen, prej pa se je pogosto srečeval —, da je umetnostni jezik čustveni jezik (to je bila ena grobih napak stare stilistike iz časa, ko se je začela konstituirati kot znanstvena disciplina).

Drugo tako osnovno merilo knjižnega jezika kot celote — razen stabilnosti — je problem njegove *enotnosti*. Tudi enotnost jezika je v knjižnem jeziku seveda immanentna značilnost. Če govorimo o tem, da je knjižni jezik družbeni način izražanja v določenih vlogah vse narodne celote, iz tega z ene strani izhaja potreba po določeni enotnosti, pa navsezadnje ne le v knjižnem jeziku, ampak v jeziku sploh. Če priznamo — to je nujno —, da gre za družben pojav, to pomeni, da je tu neka enotnost in samo ta nam zagotavlja, da to, kar pove govoreči, poslušalec razume. Ko tu ne bi bilo nikakršne enotnosti, ne bi bilo lahkega medsebojnega sporazumevanja. V knjižnem jeziku je potreba po tej enotnosti še močnejša. Enotnost knjižnega jezika pa lahko projiciramo v pojmovanje norme knjižnega jezika kot njegove immanentne značilnosti. (Zmeraj sem se bojeval za pojmovanje, da se norma nahaja v jeziku, in zato smo v naši teoriji razločevali med normo in kodifikacijo.)

Po drugi strani pa moramo pojmovati to enotnost jezika resnično dialektično. Ta enotnost vsebuje precejšnjo variabilnost, ki je upravičena funkcional-

no, stilistično in s potrebo novih nastopajočih prvin in z odmiranjem starih, ipd. S tem se spet vračamo k pojmu obveznosti norme, večje obveznosti in zavestnosti norme knjižnega jezika. Po šolskem pojmovanju s stališča upoštevanja določenih pravil bi to pomenilo, da bi iz te obveznosti izhajala striktna, dosledna enotnost. Toda če na delovanje jezika gledamo realno, in prav tako na sam njegov sistem, vidimo, da je v tej enotnosti skrita precejšnja variabilnost, da ne obstaja jezikovna norma brez variabilnosti in da je pri knjižnem jeziku zaradi bogate stilne razčlenjenosti ta variabilnost obširnejša, ima pa pri tem notranjo komplicirano zakonitost. In večja uzavešenost in obveznost norme je dialektično odvisna od te kompliciranosti. Variabilnost norme torej spada k njeni enotnosti, ki je ne moremo pojmovati kot strogo enotnost.

Kakor je knjižnemu jeziku, da bi lahko izvrševal svoje naloge, potrebna prožna stabilnost, tako mu je potrebna tudi variabilna enotnost. Jezik, posebno knjižni, je zelo kompliciran pojav in te njegove značilnosti ne smemo pozabiti, ko govorimo o kakovosti jezika in njegove kulture.⁸

Boris Merhar

PA Ljubljana

K ZGODOVINI SVOBODNEGA VERZA V SLOVENŠČINI

Bibliografija spisov o slovenskem verzju je vse prej kot bogata in tako tudi ni čudno, če med njimi ni prispevka, ki bi se s problemom svobodnega verza v slovenščini kaj pobliže ukvarjal. Naša literarna zgodovina ta verz seveda česče omenja in ob posameznih pesnikih tudi ustrezno označuje, vendar domala le v zvezi z novejšo dobo in zlasti z moderno, ko je res šele v pravem smislu in večjem obsegu zaživel, medtem ko daje o njegovih prednikih oziroma o starejših metričnih premikih v tej smeri le pičle migljaje (največ Slodnjak, zlasti v svoji *Gesch. d. slow. Literatur*, 1958, 29—31). Zato je tudi namen pričujočega članka, da najprej porazišče in pobliže osvetli prav te sicer bolj epizodične in obrobne, vendar slovenski verz tako ali drugače sproščujoče novosti v času od Prešerna do moderne.

Kakor je znano in kakor nakazuje že etimologija besede, se verz v svojem pravem bistvu izpričuje in razkriva šele v spovračanju, včasih že v sklopu nekaj sosednih, včasih pa šele večjega števila verzov. Zato pa posameznega, iz njegovega konteksta izločenega verza, zlasti stilno sicer nevtralnega, niti ne bi mogli vselej razpoznati kot vezano besedo, še manj pa ga metrično pravilno opredeliti. Tako bi se npr. stavek *Le malokdaj gre med ljudi* utegnil zdeti le pogovorna oznaka samotarskega, odljudnega človeka, če pa bi kdo vendarle zaznal urejeno sosledje naglasov v tem stavku ter bi si stvar tudi metrično zapisal, bi mu zapis pokazal popolnoma »pravilno«
amfibrahično mero (U—U)

⁸ Al. Jedlička, *Studium současných (= sodobnih) spisovných jazyků slovanských a problematika variantnosti normy, Slovo a slovesnost* 29, 1968, str. 113—125 (tam so navedeni tudi drugi Jedličkovi prispevki o tej temi) in *Dynamika současné spisovné češtiny*, *Naše řeč* 52, 1969 in v zborniku *Kultura českého jazyka* (Liberec 1969).